

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40>

УДК [334.722:364.46]:355.271(477)

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE UNDER CONDITIONS OF MARITIME

Ачкасова Оксана Вікторівнакандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7137-3996>**Achkasova Oksana**

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

У дослідженні виявлено, що через введення воєнного стану та бойові дії на значній території України спостерігається стрімке зростання безробіття, збільшення чисельності вразливих категорій населення та послаблення їх соціального захисту. Доведено, що в цих умовах соціальне підприємництво здатне згладити ряд гострих питань в суспільстві, а також прискорити їх вирішення. Діяльність соціальних підприємств сприяє вирішенню проблем соціально незахищених людей, їх працевлаштування та громадської адаптації. Враховуючи складні умови функціонування більшості установ та організацій в Україні під час воєнного стану, зокрема й соціальних підприємств, досліджено шляхи та заходи з фінансової та організаційно-інформаційної підтримки вітчизняного соціального підприємництва, які наразі надає держава, вітчизняні і міжнародні організації та інші установи. Наведені заходи створюють можливості для розвитку соціального підприємництва в Україні і, відповідно, покращення життя суспільства, виходу з соціально-економічної кризи та подальшого розвитку країни в цілому.

Ключові слова: соціальне підприємництво, розвиток соціального підприємництва, воєнний стан, соціальні проблеми, безробіття, незахищені категорії населення.

There are currently a rapid rise in unemployment, an increase in the number of vulnerable groups and the weakening of their social protection due to the imposition of martial law and hostilities in large areas of Ukraine. More than a half of Ukrainians have lost a source of permanent income that would cover basic human needs, provide a sense of security and reduce anxiety about the uncertain future. The activities of social enterprises can smooth out a number of pressing issues in society, as well as accelerate their resolution. Social enterprises can help to solve the problems of socially vulnerable groups, their employment and social adaptation, and therefore this activity is useful for recovery and economic development. There are currently difficult conditions for the functioning of most enterprises, institutions and organizations, including social enterprises in Ukraine during martial law. Therefore, the aim of the study is to study the possibilities of conducting and developing social entrepreneurship in Ukraine under martial law as one of the effective tools for solving acute social problems. So the pathways and measures of financial, organizational and information support of domestic social entrepreneurship were researched in the article. These pathways and activities are provided by state, domestic and international organizations, local governments. Such organizations as the International Renaissance Foundation, the Eastern Europe Foundation, the Innovation Development Fund, the Social Investment Fund, the Ukrainian Social Venture Fund and others provide crowdfunding or grants funds projects which can help social enterprises to develop their activities. The state also provides support for financial assistance and reduction of the tax burden. Local governments also support social business through small and medium business support programs. All these measures create opportunities for the development of social entrepreneurship in Ukraine and, accordingly, improve the life of society, overcome the socio-economic crisis and further development of the country as a whole.

Keywords: social entrepreneurship, development of social entrepreneurship, martial law, social problems, unemployment, vulnerable groups.

Постановка проблеми. Сьогодні українське суспільство проходить через ряд випробувань воєнного часу, який спричинив розви-

ток кризових явищ у соціальній, економічній та політичній сферах. За таких умов держава демонструє обмежені можливості на фоні

необмеженої кількості невирішених проблем соціальної сфери. Низький рівень матеріального забезпечення, масове безробіття, висока частка вразливих груп населення – усе це стає поштовхом до пошуку альтернативних шляхів вирішення соціальних проблем. Одним із інноваційних інструментів вирішення цих питань може бути діяльність соціальних підприємств. Основними напрямками діяльності цього сектору є соціальна та економічна інтеграція у суспільне життя соціально незахищених верств населення, подолання безробіття та зубожіння, реалізація соціальних заходів тощо. Однак, на відміну від традиційного бізнесу, соціальне підприємництво молоде, тому під час свого розвитку стикається з великою кількістю проблем таких, як відсутність правового визначення та диференціації, бюрократичні перепони, суспільна недовіра та необізнаність, негативний вплив як об'єктивних, так і суб'єктивних економічних факторів (несприятлива економічна ситуація, інфляція, зростання цін, падіння купівельної спроможності населення, конкуренція з боку традиційного бізнесу, відтік потенційних інвесторів тощо). В умовах воєнного стану негативний вплив всіх цих факторів збільшується, що ще більше ускладнює функціонування та розвиток соціально-альних підприємств в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття соціального підприємництва є не новим для України, останніми роками багато представників влади і бізнесу, науковців, спеціалістів і громадських діячів досліджують теоретичні положення та практичний досвід провадження соціальної підприємницької діяльності. Серед вітчизняних науковців, що досліджували проблеми в сфері соціального підприємництва, слід відзначити Л. Долуду, Ю. Кірсанова, А. Корнецького, В. Назарука, А. Свинчука, В. Сміль та ін. Серед закордонних авторів, які досліджували проблематику соціального підприємництва, варто згадати таких, як: Дж. Кікал, Т. Лайонс, Дж. Мейр, Шт. Пенья Кік, Дж. Робінсон, К. Хокертс та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначаючи вагомий внесок учених у дослідження сутності та ролі феномену соціального підприємництва у вітчизняній економіці, слід звернути увагу на те, що наразі внутрішні та зовнішні умови функціонування соціальних підприємств кардинально змінилися через ведення бойових дій на значній частині території України та збільшилася кількість глобальних викликів і

соціальних проблем, які можуть вирішувати соціальні підприємства.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення можливостей провадження та розвитку соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану як одного з дієвих інструментів вирішення гострих соціальних проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. За своєю суттю соціальне підприємництво визначається як механізм створення соціальних змін через підприємницьку діяльність. Соціальне підприємство відрізняється від інших підприємств тим, що для соціального підприємства соціальний ефект є прямим цілеспрямованим результатом, а не побічним продуктом діяльності [5]. Генеруючи прибуток, соціальне підприємство, спрямовує його, перш за все, на вирішення соціальних проблем, а не на збагачення його власників.

Створення та розвиток соціальних підприємств пов'язаний з потребами, які держава наразі не може повністю задовольнити з різних причин. Нинішня криза стала масштабним потрясінням, українське суспільство зіткнулося із безпрецедентною ситуацією. Турбулентність зовнішнього середовища, що спричинена пандемією COVID-19, ще більше підвищилась через введення воєнного стану та бойові дії на значній території України. Ці події викликали стрімке зростання безробіття, збільшення чисельності вразливих категорій населення та послаблення їх соціального захисту. Так, за даними соціологічної групи «Рейтинг» [9], станом на початок квітня 2022 року близько половини (53%) українців втратили роботу через війну, 22% працюють у звичному режимі, 21% – віддалено або частково, лише 2% – знайшли собі нову роботу. Найбільша кількість людей, що втратили роботу – мешканці східних областей України. Такі високі показники свідчать, що більше половини українців втратили джерело постійного доходу, який би покривав базові потреби людини, давав відчуття безпеки та знижував тривогу перед невизначеним майбутнім. Так, відповідно до даних опитування, економічне становище внаслідок війни значно погіршилося у 52% і скоріше погіршилося. Найбільше складнощі відчувають ті, хто вимушено змінили місце проживання, особливо мешканці східних областей. Отже, можливість якнайшвидше відновити роботу, запустити підприємства залишається вкрай важливим для відносної нормалізації життя українців під час війни.

Дані щодо високого рівня безробіття у I кварталі 2022 року констатує також Державна служба зайнятості України. За її інформацією станом 1 квітня 2022 року кількість безробітних склала 286 879 осіб, а кількість вакансій – всього 33 528 одиниць. Відповідно, кількість претендентів на 1 вакансію становить 9 осіб [1].

Для кожної окремої людини безробіття спричиняє низку таких проблем, як втрата постійного джерела доходів, втрата кваліфікації та знецінювання результатів навчання, погіршення соціального статусу, психологічна напруга, втрата життєвих перспектив тощо. Безробіття провокує цілий ряд соціальних та економічних наслідків: загострення криміногенної ситуації; посилення соціальної напруженості; ріст кількості захворювань; збільшення соціальної диференціації; зниження трудової активності та скорочення рівня виробництва; підвищення навантаження на бюджет в розрізі виплат на допомогу безробітним; зниження рівня добробуту населення; зниження надходжень до державного бюджету [8].

На сучасному етапі важливо направити зусилля на подолання соціальних проблем, які загострилися у кризовий час для України, тому потреба у нестандартних рішеннях та соціальних інноваціях зростає. Під час пошуків шляхів вирішення проблем безробіття населення України, особливо серед незахищених верств населення, які найбільше постраждали під час воєнного стану та в результаті бойових дій на території України, у якості одного з дієвих інструментів слід розглядати соціальне підприємництво.

Соціальне підприємництво – це діяльність підприємств чи організацій, які функціонують з метою отримання прибутку і його спрямування на виконання соціальної місії в контексті вирішення суспільних проблем, або ж працюють у сфері неприбуткової діяльності, спрямованої на досягнення соціального ефекту. Соціальному підприємству притаманні ті ж критерії, що й і традиційному підприємству, зокрема фінансова самостійність, ініціативність, інноваційність, масштабність, ризиковий характер. Поряд з тим йому притаманні і специфічні риси: пріоритетність соціальної мети, реінвестування прибутку у соціальний розвиток, відкритість і прозорість діяльності та публічна звітність. Соціальний підприємець виокремлює проблему, з якою частина населення змиралася і сприймає як даність із тих чи інших причин, та сам розробляє і впро-

ваджує новий спосіб вирішення проблеми – у вигляді послуги чи продукту. Отже, соціальне підприємництво дає можливість часткового і динамічного розв'язання гострих проблем суспільства [3].

Важливою ознакою соціального підприємства є чітко визначена соціальна мета, що задекларована у статутних документах підприємства, та вимірювана соціальна цінність. За даними аналітичного звіту з економіко-правового аналізу соціального підприємництва в Україні в рамках проекту «EU4Youth», більшість вітчизняних соціальних підприємств формулюють свою соціальну місію у статуті або виступають із відкритою публічною декларацією про це. Переважна більшість задекларованих місій соціальних підприємств в Україні стосується соціальної діяльності у сфері соціальної та економічної інтеграції осіб із соціально незахищених верств [4]. Більшість соціальних підприємств займаються працевлаштуванням соціально незахищених верств населення, виробляють необхідні товари та надають соціальні послуги (інформаційні, консультаційні, юридичні тощо) соціально вразливим категоріям населення, генерують фінанси для соціальної діяльності, для реінвестування у власну діяльність. Крім того, у своїй діяльності вони приділяють велику увагу залученню молоді, вирішенню гендерних питань тощо. При цьому жорсткого розподілу за видами діяльності серед соціальних підприємств немає – одне підприємство може займатись різними видами діяльності одночасно.

Діяльність таких підприємств має важливе значення для суспільства у вирішенні економічних, екологічних та соціальних проблем. Так, наприклад, за даними [4], у 2020 році за провідним показником якості соціальної діяльності соціального бізнесу – працевлаштування – орієнтовні річні показники у середньому досягли 250 працевлаштованих осіб на одне профільне соціальне підприємство. Звідси орієнтовні річні показники всіх соціальних підприємств – 87500 працевлаштованих осіб. Це 21% від всіх працевлаштованих осіб за рік по всій країні. Соціальні підприємства у переважній більшості випадків займаються працевлаштуванням осіб із соціально незахищених категорій населення. Виходячи з цього, соціальні підприємства орієнтовно за рік працевлаштовують у середньому 2% таких осіб (осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів АТО). А завдяки фінансовій підтримці з боку держави цей показник може і

на далі зростати, оскільки згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.2022 р. № 331 всім працедавцям, за виключенням бюджетної сфери, які приймають на роботу внутрішньо переміщених осіб, надається компенсація у розмірі 6 500 грн за кожну внутрішньо переміщену особу протягом двох місяців.

Важливу роль у вирішенні економічних та соціальних проблем підкреслюють дані дослідження [4], відповідно до якого соціальні підприємства за рік надають соціальні послуги у середньому 80 соціально незахищеним особам на місяць. Тобто за рік клієнтами одного соціального підприємства стають у середньому орієнтовно 960 осіб. У розрізі всього соціального бізнесу річна база клієнтів складає у середньому 960 тис. осіб. Це 16,5% облікованих осіб з категорій соціально незахищених (осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів АТО, осіб, які знаходяться у складних життєвих умовах, безхатьків).

Останніми роками і до нині в Україні невпинно зростає кількість соціальних підприємств, що є своєрідною реакцією на прояви соціально-економічної кризи та необхідності пошуку альтернативних джерел фінансування та інструментів у вирішенні соціальних проблем найбільш уразливих категорій громадян. Тому навколо цієї діяльності часто об'єднуються однодумці та формується фінансовий капітал завдяки залученню фінансової підтримки інвесторів або через об'єднання коштів засновників-однодумців.

Не дивлячись на складні умови функціонування більшості установ та організацій в Україні під час воєнного стану, наразі здійснюються певні заходи з підтримки вітчизняного соціального підприємництва. Так, наприклад, Міжнародний фонд «Відродження» в рамках проєкту «EU4USociety» у співпраці з Європейським Союзом проводить конкурс «Краудфандинг для соціального підприємництва», метою якого є зміцнення діючих соціальних підприємств, популяризація соціального підприємництва та створення позитивної практики залучення соціальними підприємствами коштів спільноти для створення нових або розширення діючих соціальних підприємств [2]. Фінансування проєктів в рамках цього конкурсу відбувається спільними зусиллями Фонду та краудфандингових платформ, наприклад, «Спільнокошт». «Спільнокошт» – це онлайнвий інструмент фінансування проєктів, який пропонує соціальним інноваторам та творчим людям звернутися за підтримкою

до аудиторії, що зацікавлена в реалізації їхнього проєкту. Щоб зібрати гроші на проєкт, автор має враховувати інтереси зацікавлених сторін: добровольців, менторів та партнерів. Якщо користувачам платформи подобається ідея, вони вносять на рахунок учасника проєкту гроші – скільки не шкода. Щодня на платформі «Спільнокошт» чекають фінансової підтримки десятки проєктів та інституцій [6]. Цей інструмент колективного співробітництва простих людей, що мають змогу виступати в ролі донора та добровільно об'єднувати свої гроші чи інші ресурси задля підтримки інших людей чи організацій, слід вважати дієвим в сучасних умовах функціонування соціальних підприємств в Україні.

Заохочення до соціального підприємництва та підтримку розвитку соціальних підприємств надають також «Фонд Східної Європи», «Фонд розвитку інновацій», «Фонд соціальних інвестицій» та інші міжнародні та вітчизняні організації. Як правило, фонди підтримують певні проєкти через надання цільового фінансування – грантів. Для реалізації цих програм фонди на конкурсній основі відбирають проєкти, які відповідають їхнім вимогам. Знаючи пріоритети грантодавців та їхні вимоги до написання заявок, соціальні підприємці можуть успішно залучати кошти міжнародних організацій для вирішення актуальних завдань суспільства. На відміну від фондів, які лише фінансують проєкти, слід згадати про благодійні агенції, які крім видачі грантів, залучають соціальних підприємців для участі в спільних проєктах. Прикладом таких організацій в Україні можуть бути TESIS, Save the Children, IREX, Інститут «Відкрите суспільство» тощо.

Викликає також практичний інтерес проєкт EUNlocking, який наразі підтримує соціальне підприємництво в Україні та реалізується Інститутом імені Густава Штреземана (Німеччина), «Egalite International» (Україна), організацією «AXA Management Consulting» (Молдова), Асоціацією «ECO-RAZENI» (Молдова), Національним центром допомоги та інформування для НУО в Молдові «CONTACT» (Молдова) та «Pro NGO!» (Німеччина). Проєкт софінансується Європейським Союзом в рамках його програми EU4Youth [11]. В Україні проєкт EUNlocking працює над тим, щоб:

- утвердити законодавство для соціального підприємництва;
- мотивувати більшу кількість молоді розпочинати соціальні стартапи та підвищити визнання внеску соціального підприємництва

у соціальну інклюзію та зменшення нерівності шляхом комунікаційної діяльності та інформаційних кампаній;

– сприяти доступу до інформації та обміну найкращими практиками щодо соціального підприємництва шляхом створення та підтримки приватної групи соціальних підприємців Facebook у Україні (наразі група налічує 505 учасників);

– покращити спроможність молодих соціальних підприємців за допомогою навчання на місці, онлайн-курсів навчання з найважливіших та актуальних тем соціального підприємництва;

– підтримувати молодих соціальних підприємців у віддалених районах України шляхом надання юридичних та фінансових консультацій, маркетингу та масштабування бізнесу, психологічної та методичної підтримки, просування, наставництва, допомоги у встановленні зв'язку соціальних підприємств з їх потенційними клієнтами та інвесторами та вирішення проблеми доступу до капіталу для соціальних підприємців тощо [11].

Окрім цього, Український соціальний венчурний фонд запустив Грантову програму швидкого реагування для соціальних підприємств, спрямовану на підтримку діяльності соціальних підприємств в умовах війни, яким необхідно трансформувати своє виробництво й зосередитись на потребах цивільного населення або інших осіб, які постраждали внаслідок військових дій і, таким чином, вирішувати гострі проблеми різних вразливих соціальних груп населення та продовжувати свою діяльність в умовах воєнного стану [10].

Слід також зазначити, що соціальні підприємства, які засновані як фізичні особи-підприємці, мали змогу отримати фінансову допомогу від держави у розмірі 6500 грн, а також отримали певні податкові пільги до припинення або скасування воєнного стану на території України, а саме: ФОП 1 або 2 групи мають право не сплачувати єдиний податок, а для платників єдиного податку третьої групи відсоткова ставка єдиного податку, які подали спеціальну заявку та використовують особливості оподаткування, встановлюється у розмірі 2% доходу. Це замість вже існуючих 5% для неплатників ПДВ і 3% для платників. При цьому ПДВ за цей період цими фізичними особами-підприємцями може і не сплачуватися. Адже Податковий Кодекс України встановлює, що платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, звільняються від обов'язку нараху-

вання, сплати та подання податкової звітності з ПДВ з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України [7]. Якщо ж майбутній підприємець є безробітним з числа членів малозабезпеченої сім'ї відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 397 держава гарантує надання одноразової безвідсоткової поворотної допомоги для організації підприємницької діяльності, зокрема, для закупівлі обладнання та матеріалів для організації власного бізнесу та здобуття економічної самостійності. При цьому відновлена 28 березня можливість автоматичної реєстрації ФОП у Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань на порталі Дія значно спростила процедуру започаткування свого бізнесу.

З боку органів місцевого самоврядування підтримка соціального бізнесу здебільшого здійснюється у межах програм підтримки середнього та малого бізнесу. Зокрема, така підтримка у деяких регіонах передбачає:

– відшкодування відсоткових ставок за підприємницькими кредитами;

– надання «маркетингових ваучерів» – відшкодування 50% оплати участі у міських, всеукраїнських та міжнародних виставках;

– роботу центрів підтримки підприємництва, консалтингових центрів допомоги як початківців, так і діючого бізнесу;

– публічних закупівель та соціального замовлення;

– надання приміщень в оренду для громадських організацій за пільговими ставками [4].

Отже, завдяки фінансовій та організаційно-інформаційній підтримці з боку держави та зазначених вище організацій і установ, соціальні підприємці отримують практичну можливість реалізувати свої креативні ідеї та лідерські навички, активізувати громадську діяльність та зробити свій внесок у вирішення багатьох соціальних проблем, які загострилися в умовах воєнного стану в Україні, особливо з питань соціального забезпечення вразливих категорій населення, безробіття та працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, співпраці з волонтерськими та благодійними організаціями для збору та розповсюдження гуманітарної допомоги, виробництва необхідних товарів та надання послуг вразливим категоріям населення тощо. Все це може зробити суттєвий внесок у покращення життя суспільства, виходу з соціально-еконо-

мічної кризи та подальшого розвитку країни в цілому.

Висновки. В умовах складного економічного становища та воєнного стану в Україні соціальне підприємництво здатне згладити ряд гострих питань в суспільстві, а також прискорити їх вирішення. Діяльність соціальних підприємств сприяє вирішенню проблем соціально незахищених людей, їх працевлаштування та громадської адаптації і саме тому ця діяльність є вигідною для відновлення та економічного розвитку нашої держави. Соціальне підприємство здатне вирішувати ті завдання, які не можуть вирішити ні комер-

ційний приватний, ні державний, ні третій сектор економіки (некомерційні організації). Не дивлячись на складні умови функціонування більшості установ та організацій в Україні під час воєнного стану, наразі здійснюються певні заходи з фінансової та організаційно-інформаційної підтримки вітчизняного соціального підприємництва з боку держави, вітчизняних та міжнародних організацій. Це створює можливості для розвитку соціального підприємництва в Україні і, відповідно, покращення життя суспільства, виходу з соціально-економічної кризи та подальшого розвитку країни в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітична та статистична інформація *Державної служби зайнятості* : веб-сайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics> (дата звернення: 23.04.2022).
2. Конкурс «Краудфандинг для соціального підприємництва». *Міжнародний фонд «Відродження»*. URL: <https://www.irf.ua/contest/konkurs-kraudfanding-dlya-soczialnogo-pidpryemnyctva-2/> (дата звернення: 17.04.2022).
3. Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 129–132.
4. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз. *EU NEIGHBOURS east*. 2020. URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 21.04.2022).
5. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін : посібник / А. А. Свинчук та ін. Київ : ТОВ «Підприємство «Віеней», 2017. 188 с.
6. Спільнокошт – краудфандинг в Україні : веб-сайт. URL: <https://biggggidea.com/projects/> (дата звернення: 19.04.2022).
7. Тил працює – Україна воює: підтримка бізнесу в умовах воєнного стану. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221573.html> (дата звернення: 18.04.2022).
8. Транченко Л. В. Безробіття як соціальна проблема ринкового суспільства. *Економіка та держава*. 2012. № 4. С. 12–15.
9. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни (19 березня 2022). *Соціальна група «Рейтинг»*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyu_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voynu_19_marta_2022.html (дата звернення: 24.04.2022).
10. Український соціальний венчурний фонд : веб-сайт. URL: <http://usv.fund/for-sp> (дата звернення: 20.04.2022).
11. Як проект EUnlocking підтримує соціальне підприємництво? *EU NEIGHBOURS east* : веб-сайт. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news-and-stories/publications/yak-proyekt-eunlocking-pidtrymuje-soczialne-pidpryemnyctvo/> (дата звернення: 21.04.2022).

REFERENCES:

1. *Analitychna ta statystychna informatsiia Derzhavnoi sluzhby zainiatosti* [Analytical and statistical information of the State Employment Service] Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analitics>.
2. *Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Konkurs «Kraudfandynh dlia sotsialnogo pidpryemnytstva»* [Crowdfunding for Social Entrepreneurship Competition]. Retrieved from: <https://www.irf.ua/contest/konkurs-kraudfanding-dlya-soczialnogo-pidpryemnyctva-2/>.
3. Ovsianuk-Berdadina O. F., Krysko Zh. L. (2016) Sotsialne pidpryemnytstvo yak innovatsiinyi instrument vyrishennia suspilnykh problem: peredumovy stanovlennia ta aktyvizatsii [Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhgorod National University], vol. 6, part 2, pp. 129–132.

4. EU NEIGHBOURS east. (2020). *Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini. Ekonomiko-pravovyi analiz* [Social entrepreneurship in Ukraine. Economic and legal analysis]. Retrieved from: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf.

5. Svynchuk A. A., Kornetskyi A. O., Honcharova M. A., Nazaruk V. Ia., Husak N. Ie., Tumanova A. A. (2017) *Sotsialne pidpriemnytstvo: vid idei do suspilnykh zmin* [Social entrepreneurship: from ideas to social changes]. Kyiv: TOV «Pidpriemstvo «Vienei», 188 p. (in Ukrainian)

6. Spilnokosht – kraudfandynh v Ukraini [The total cost is crowdfunding in Ukraine]. Retrieved from: <https://biggggidea.com/projects/>.

7. Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. *Tyl pratsiuie – Ukraina voiuie: pidtrymka biznesu v umovakh voiennoho stanu* [The rear is working – Ukraine is at war: supporting business in martial law]. Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221573.html>.

8. Tranchenko L. V. (2012) Bezrobittia yak sotsialna problema rynkovoho suspilstva [Unemployment as a social problem of a market society]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], no. 4, pp. 12–15.

9. Sotsialna hrupa «Reitynh». *Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: adaptatsiia ukraintsiv do umov viiny (19 bereznia 2022)* [Sixth nationwide poll: adaptation of Ukrainians to the conditions of war (March 19, 2022)]. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraince-v_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html.

10. Ukrainyskyi sotsialnyi venchurnyi fond [Ukrainian Social Venture Fund]. Retrieved from: <http://usv.fund/for-sp>.

11. EU NEIGHBOURS east. *Yak proekt EUnlocking pidtrymuie sotsialne pidpriemnytstvo?* [How does the EUnlocking project support social entrepreneur-ship?]. Retrieved from: <https://euneighbourseast.eu/uk/news-and-stories/publications/yak-projekt-eunlocking-pidtrymuye-soczialne-pidpryyemnyctvo/>.